
Elina Hakoniemi

➤ *Sivistys yhteiskunnallisena voimana – työväen sivistystyön sivistys-käsite*

Tiivistelmä

Artikkeli tarkastelee sivistyksen käsitehistoriaa sosiaalidemokraattisen työväen sivistystyön piirissä, keskittyen etenkin Työväen Sivistysliittoon (TSL) yhteiskunnallisen sivistystyön ajanjaksolla 1919–1970. TSL:n sivistyskäsitteet jakoi pohjoismaisen kansansivistysperinteen keskeisiä piirteitä. Samalla sivistys oli ennen kaikkea poliittinen kysymys, joka ei tyhjentynyt yksinomaan aktiivisuuden, osallistumisen tai demokratian ihanteisiin. Sivistystyössä puhuttiin sivistyksen yhteiskunnallisuudesta: sivistys oli voima yhteiskunnan muuttamisessa ja työväenluokan kohottamisessa. Sivistys hahmottui myös edistyksen tarjoamana mahdollisuutena, hyvinvointina, jota tuli levittää. Sivistyksen määritelmät työväen sivistystyön piirissä mukailivat traditionaalisia näkemyksiä yläluokkaisesta sivistyksestä sekä valistusajan ihanteista. TSL:n sivistyskäsitteet kehittyi ja vakiintui 1920–1930-lukujen keskusteluissa. 1940-luvulta alkaen sivistystyön tavoitteita alettiin hahmottaa osana koulutuksen kokonaisuutena: julkista koulutusta tuli uudistaa ja laajentaa, mutta samalla työväen omaehtoisesta sivistystyöstä tuli säilyttää vahva asemansa työväestön erityisten opintotarpeiden tyydyttäjänä. Liiton yhteys SDP:hen oli tiivis, ja TSL:n sivistyskäsitteet näkyivät myös SDP:n ohjelmissa ja sivistyspuheissa. Koulutusjärjestelmän uudistus ei kuitenkaan kehittynyt TSL:n näkökulmasta toivotusti. Yhteiskunnallinen sivistystyö hiipui lakimuutosten myötä, ja lopulta TSL:n painopiste muuttui opintokerhoista ammatillisiksi lyhytkursseiksi. Sivistys menetti merkitystään tulevaisuuden rakentajana.

AVAINSANAT: Työväentutkimus, käsitehistoria, koulutuksen historia, kansansivistys, Työväen Sivistysliitto.

Sivistys on suuri käsite: pohjoismaiset sivistys/*bildning/dannelse* sekä saksankielinen *Bildung* olivat 1800-luvun ja 1900-luvun alun avainkäsitteitä. Käsitettä on tutkittu laajasti sekä filosofian, kasvatustieteiden että historian parissa, ja usein se kuvataan päättymättömänä prosessina tai kasvuna, joka on kytketty kansalaisuuden kehitykseen. Pohjoismaisen sivistysperinteen osalta on korostettu kansansivistystä. (Esim. Koselleck 2002, 170–207; Aaltonen & Tuomisto 1991; Ahonen & Rantala 2001; Burman & Sundgren 2012; Kantasalmi & Nest 2014; Kokko 2010; Siljander 2000; Niemelä 2011.)

Tässä artikkelissa sivistystä lähestytään käsitehistorian keinoin. Tarkasteluun otetaan käsitteelle sivistys annettuja merkityksiä ja sisältöjä kansansivistyksen piirissä, keskittyen erityisesti työväensivistykseen. Käsitehistoria korostaa käsitteiden historiallisuutta ja poliittisuutta: käsitteet ovat sidoksissa aikaan ja paikkaan, ja todellisuuden kuvaamisen lisäksi niillä pyritään vaikuttamaan siihen. Myös työväensivistykseen on kytkeytynyt omintakeinen käsitys ja esitys sivistyksestä.

Käsitehistorian avulla artikkeli pureutuu sivistyksen historiaan osana yhteiskunnallista toimintaa ja sosiaalidemokraattista työväenliikettä. Työväen sivistystyön sivistys-käsitettä lähestytään tarkastelemalla sekä sivistykselle annettuja merkityksiä että yleisempää sivistyspuhetta: mitä ja miksi oli ”työväensivistys”, miten ”sivistys” määriteltiin työväen sivistystyössä, miksi ja millaista sivistystä työväestölle tuli antaa? Artikkelin pureutuu sekä käsitteen määritelmiin että sen käyttöön.

Käsitehistoriallinen analyysi nojaa saksalaisen käsitehistorioitsijan Reinhart Koselleckin teoriaan. Koselleck kuvaa käsitteiden olevan avaimia kerroksiseen historialliseen aikaan – erotuksena lineaariselle luonnolliselle ajalle – ja sen ulottuvuuksiin: odotushorisonttiin ja kokemusavaruuteen. (Koselleck 2002; 2004.) Tähän pohjautuen sivistyskäsitteen analyysissä pureudutaan työväensivistykseen kytkeytyneihin odotuksiin, tavoitteisiin ja toiveisiin sekä kokemuksiin ja esityksiin menneestä.

Artikkeli keskittyy työväen sivistystyön kattojärjestön, Työväen Sivistysliiton (TSL), sivistyskäsityksiin. Kattojärjestönä liitto oli työväen sivistysliikkeen keskus. Sivistysliike oli osa työväenliikettä poliittisen ja taloudellisen työväenliikkeen rinnalla. Liiton keskeiset toimijat, esimerkiksi Väinö Voionmaa sekä peruskoulun isänäkin tunnettu R.H. Oittinen, pitivät yllä uskoa sivistykseen myös Suomen Sosialidemokraattisessa Puolueessa (SDP). TSL:n yhteys SDP:hen oli tiivis, ja TSL:n sivistyskäsitykset näkyvät myös SDP:n ohjelmissa ja sivistyspuheissa etenkin 1940-luvulta alkaen.

Artikkelin ajanjakso kattaa työväen sivistystyön yhteiskunnallisen sivistystyön kauden: TSL:n perustamisesta vuonna 1919 aina 1970-luvulle asti, jolloin TSL:n toiminnan painopiste muuttui – pääasiassa koulujärjestelmä uudistuksen ja lakimuutosten myötä – yhteiskunnallisia aineita opiskelevista opintokerhoista ammatillisiksi lyhytkursseiksi.

Työväen sivistystyön sivistyskäsitteen analyysi kytkeytyy aiempaan tutkimukseen työväen sivistystyöstä ja työväen sivistäjistä osana kansansivistyksen kenttää (Lähteenmäki 2014a; 2014b; Kantasalmi 2011). Suomalaisesta työväen sivistystyöstä aiempaa tutkimusta on varsin vähän (lähinnä Saaritsa & Selin 2016; Lähteenmäki 2014b), samoin kuin Työväen Sivistysliitosta (Kalela 1978). Esimerkiksi Ruotsin työväen sivistysliiton (ABF) ja sivistystyön osalta tutkimusta on olemassa enemmän (Esim. Jansson 2012; 2016; Gustavsson 1991; Sundgren 2007).

Artikkelin aineistoon sisältyy laaja kokoelma TSL:n aineistoja: toimintakertomukset 1919–1970, edustajiston kokouspöytäkirjat 1919–1970, TSL:n julkaisuja, puheita sekä liiton äänenkannattaja *Työläisopiskelija*¹. Sivistyskäsitteen analyysin kannalta keskeisimpiä ovat olleet *Työläisopiskelija* sekä TSL:n piirissä laaditut tekstikokoelmat työväen sivistystyöstä (*Työväen sivistystyö I*, 1922; *Työväen sivistystyö II*, 1939; *Työväen omaehtoinen sivistystyö*, 1954). Sivistyspuhe sekä sivistyskäsitteen määrittäminen olivat näissä julkaisuissa keskeinen teema: pyrkimyksenä oli määrittää sivistyksen kenttää ja vakuuttaa yleisö työvä-

¹ Työläisopiskelija (TO) (vuodesta 1967 alkaen Aikamerkki) ilmestyi vuodesta 1928 alkaen 9–10 kertaa vuodessa.

en sivistystyön tarpeellisuudesta. Toimintakertomukset ja edustajisto puolestaan keskittyivät käytännöllisempiin asioihin. Niiden avulla on avautunut TSL:n toiminnan ja kehityksen yleiset linjat, mutta sivistyskäsitteeseen niiden kautta ei juurikaan ole päässyt käsiksi.

Artikkeli kuvaa sivistyksen asemaa muutosvoimana ja keskeisenä osana sosiaalidemokraattisia yhteiskuntavisioida. Samalla työväensivistys vastasi työväen erityiseen sivistystarpeeseen työväen omana valistusprojektina. Sivistys oli poliittinen kysymys, joka kytkeytyi paitsi yksilön, myös yhteiskunnan, ihmiskunnan ja työväenluokan edistykseen. Artikkelin avaa sivistyskäsitteestä käytyä keskustelua ja käsitteen vakiintumista 1920–1930-luvuilla sekä sitä, miten 1940-luvulta alkaen työväen sivistystyö liitettiin osaksi koulutuksen kokonaiskenttää. Työväen sivistystyön erityisyyden ja julkisen koulun yhtenäisyyden välillä vallitsi jännite, ja toteutunut kehitys ei vastannut sivistysliikkeen odotuksia. Lopulta työväensivistys menetti merkitystään tulevaisuuden rakentajana.

Työväen sivistystyö ja Työväen Sivistysliitto

Työväenliike on agrari- ja raittiusliikkeiden rinnalla ollut alusta alkaen keskeisimpiä kansansivistyksen toimijoita Suomessa ja muissa Pohjoismaissa. Liikkeen järjestäytyminen tapahtui samanaikaisesti kansansivistystyön demokratisoitumisen kanssa. Demokratisoituminen merkitsi sitä, että yläluokkien käynnistämä ylhäältä alas suuntautuva kansansivistys kehittyi kansanliikkeiden ja yhdistysten työmaaksi (Alapuro & Stenius 1987). Jo varhainen wrightiläinen työväenliike oli kansansivistystyötä, minkä perintönä sivistys säilyi keskeisenä osana myös sosiaalidemokraattisen työväenliikkeen toimintaa (Soikkanen 1961, 19–21).

1900-luvun alussa työväensivistys tarkoitti sosiaalidemokraattisen puolueen harjoittamaa valistus- ja agitaatiotoimintaa, sekä agitaattoreiden kouluttamista työväenliikkeen piirissä (ks. esim. Ehnrooth 1992; Rajavuori 2017). Pääpaino oli työväenliikkeen ideologian ja tavoitteiden tuntemisessa, mutta jo alusta alkaen toimintaan sisältyi myös laajempia sivistysihanteita (Hakoniemi 2017).

Työväen Sivistysliitto perustettiin vuonna 1919 osana sisällissodan jälkipyykkiä. Vuoden 1918 tapahtumia hahmotettiin yhtäältä aieman agitaatio- ja valistustyön epäonnistumisena, toisaalta merkinä sivistyksen ja valistuksen puutteesta työväestön keskuudessa. TSL:n perustajat, kuten Väinö Voionmaa ja Hjalmar Eklund, kannattivat sivistystyön jatkamista ja syventämistä. Keskusliittoa oli kaavailtu perustettavaksi jo aiemmin 1910-luvulla tuloksetta. TSL oli jatkumoa aiemmalle, mutta samalla se merkitsi uutta vaihetta työväen sivistystyössä: liiton piirissä alkoi kehittyä ja voimistua uudenlainen ihanne työväensivistyksestä.

TSL:n tehtäväksi määritettiin ”levittää sosialista valistusta työväen keskuuteen sekä tyydyttää sen henkisiä kulttuuritarpeita”². Liitto otti mallia etenkin Ruotsin ABF:sta, jolta kopioitiin organisaatio ja toimintamuotoja. TSL:n toiminnan ydintä olivat tarkastellulla ajanjaksoilla opintopiirit ja kirjeopisto.

Valtio tuki TSL:n toimintaa taloudellisesti alusta alkaen. Tuki oli harkinnanvaraista valtionapua luento- ja opintokerhotoimintaan aina vuoteen 1964 saakka, jolloin säädettiin laki opintokeskusten valtionavusta. Vuoden 1964 lain tuki kohdistui pääasiassa opintokerhotoimintaan. Vasta 1970-luvulla valtionavusta tuli menoihin perustuvaa.

Opetusta oli tarkastellulla ajanjaksolla tarjolla eri aihepiireistä laidasta laitaan. Keskeisiä ja hyvin yleisesti opiskeltuja olivat niin kutsutut yhteiskunnalliset aineet, kuten sosialismi, historia (yleinen ja työväenliikkeen), valtio-oppi ja kansantalous. Lisäksi opiskeltiin käytännöntaitoja, kuten kunnallistoimintaa, järjestötyötä, puhetaitoa ja juhlakulttuuria. Kielet tulivat mukaan tarkasteltavan ajanjakson edetessä. Myös tieteillä ja taiteilla oli keskeinen asema sivistystyössä. Etenkin kirjallisuus oli pitkään TSL:n keskeisimpiä oppiaineita, jota opiskeltiin runsaasti. TSL:n opintopiirien opiskelijamäärät nousivat alun muutamista sadoista 1940-luvulta alkaen: 1960-luvulla opiskelijoita oli jo kymmeniä tuhansia.³

TSL on ollut sosiaalidemokraattinen sivistysliitto. Kansandemokraatit liittyivät sen toimintaan toisen maailmansodan jälkeisissä tun-

² Työväen Sivistysliitto ry:n säännöt 1919. Työväen Sivistystyö 1, 85.

³ TSL:n toimintakertomukset 1919–1970.

nelmissä mutta päätyivät oppositioon vastustamaan edustajiston päätöksiä.⁴ Kansandemokraattien oma Kansan Sivistystyön Liitto (KSL) perustettiin vuonna 1964, pian samana vuonna säädetyn opintokorholain jälkeen (ks. Kantasalmi 2004).

TSL ei toiminut kansallisessa tyhjiössä, vaan vuorovaikutuksessa kansainvälisen työväenliikkeen sivistystyön kanssa. Ruotsin lisäksi TSL otti vaikutteita etenkin austromarxismista ja englantilaisesta työväensivistyksestä. Etenkin Max Adlerin ajatuksiin, keskeisimpänä hänen teoksensa *Uusia ihmisiä* (Adler 1928), viitattiin paljon artikkelin aineistoissa.

Työväen sivistystyön kannalta ovat olleet keskeisiä käsitteet erityinen, omatoiminen ja omaehtoinen: se on ollut työväenliikkeen itsensä organisoimaa ja sen tavoitteita palvelevaa sivistystyötä. TSL:n lisäksi työväen sivistystyön piiriin lukeutuu kansanopistoja (Työväen Akatemia, Väinö Voionmaan opisto), Työväen Näyttämöiden Liitto sekä Työväen Musiikkiliitto. Myös Työväen Urheiluliitto lasketaan usein mukaan sivistystyöhön, samoin kuin työväen kirjastotoiminta. Työväenopistoliike puolestaan on työväen sivistystyön parissa hahmottunut alusta alkaen työväen omasta sivistystyöstä erillisenä organisaationa, sillä se organisoitiin kunnallistasolla, eikä sen koettu ajavan työväen oman sivistystyön tavoitteita. Vaikka työväen sivistystyön piirissä on toiminut useita organisaatioita, keskittyy artikkeli pääasiassa sivistysliittoon ja sen piirissä kehittyneisiin ihanteisiin ja käsityksiin sivistyksestä.

Sivistysihanteen monet muodot työväen sivistystyössä

TSL:n piirissä kehittyi omaleimainen näkemys työväen sivistystyöstä. Sivistyksen sisällöstä keskusteltiin etenkin 1920–1930-luvuilla, jolloin sivistysihanteiden ydin kehittyi ja vakiintui. Tuolloin esitetyt näkemykset kaikuivat aineistoissa halki tarkastellun ajanjakson. Työväen sivistystyön keskeisinä piirteinä kuvattiin yhteiskunnallisuus, omaehtoisuus, pyrkimys tieteellisyyteen ja totuuteen sekä painotus itseopiskeluun.

TSL oli osa Pohjoismaista kansansivistyksen kenttää, jonka kautta myös liiton toimijat hahmottivat työtään. Pohjoismainen kansansivistys on aiemmassa tutkimuksessa kytkeytynyt nimenomaan demokra-

⁴ TSL edustajiston pöytäkirjoja 1945–1950, CA3, Työväen Sivistysliitto, TA.

tiaan, kansalaistaitoihin ja osallistumiseen (esim. Ahonen & Rantala 2001; Laginder ym. 2013). Myös TSL:n sivistysihanteet mukailivat näitä piirteitä, mutta samalla sivistystyö oli vahvasti poliittinen kysymys. Etenkin keskustelu työväen sivistystyön piirteistä oli myös oman toiminnan suhteen hahmottamista muuhun valistus- ja kansansivistystyöhön. Erityispiirteiden keinoin rakennettiin näkemystä, jonka mukaan työväenliike tarvitsee oman valistusprojektinsa. Marxilaista teoriaa seuraten sivistys kytkeytyi työläisten ja työväenluokan tietoisuuteen ja toimijuuteen. Maria Lähtenmäki on esittänyt, että Väinö Voionmaalle sivistys viittasi etenkin muutoksen mahdollisuuteen sekä yhteiskunnassa että yksilötasolla (Lähtenmäki 2014b, 162). Juuri muutos oli keskeinen koko työväen sivistystyössä: sivistystyön tuli johtaa yhteiskunnalliseen muutokseen, ja muutos tuli toteuttaa liikkeen tavoitteiden mukaisesti.

Yhteiskunnallisuus korostui työväensivistyksen erityispiirteenä. Esimerkiksi Voionmaa kuvasi yhteiskunnallisuuden olevan sosialistisen sivistyksen keskeinen piirre: porvarillinen sivistys oli päämääriltään yksilöllistä, kun taas sosialistinen sivistys oli yhteiskunnallista: ”Sivistyksen tulee luoda ja ylläpitää hyödyllistä vuorovaikutusta yksilön ja yhteiskunnan kesken: niinkuin yhteiskunnallisten parannusten tulee olla hyödyllisiä yksilöille, niin yksilön toiminnan, hänen henkisenkin toimintansa, tulee olla hyödyllistä yhteiskunnalle”⁵ (ks. myös Lähtenmäki 2014b, 170). Näkemys kaikui sivistyspuheessa halki tarkastellun ajanjakson⁶.

⁵ Voionmaa 1922, 11–12.

⁶ Esim. Voionmaa 1939, 11; Ursin 1922b, 57; TO 1/1929, 1–2, (Miksi työväki pyrkii sivistykseen), (viittauksista huom. Työläisopiskelijan (TO) artikkeleista ilmoitetaan kirjoittaja tai nimimerkki, jos sellainen on mainittu); TO 2/54, 23, (Hautamäki: Kansanvaltainen aktiivisuus); TO 9/1933, 139, (Hautamäki: Ajankohtaiset taloudelliset ja valtiolliset kysymykset opintojen kohteeksi); TO 7/58, 204–205, (Hautamäki: Työväenliikkeen sivistystyön nykynäkymiä); TO 2/49, 31, (Lahtinen: Objektiivisuuden ongelmasta); TO 2/39, 26, 25–27, (Railo: Väinö Voionmaa maamme työväen sivistysliikkeen johtajana ja kehittäjänä); TO 7/1932, 121–122, (Yleissivistys – työväen sivistys); TO 5/31, 73–74, (Työväen sivistystyö ja yhteiskunnallinen aktiivisuus).

Yhteiskunnallisuuden ohella työväen sivistystyöhön kuului sivistyksen tarjoaminen nimenomaan työväestölle, mikä osaltaan erotti sen muusta kansansivistyksestä. Työväestöön luettiin sekä järjestäytymätön että järjestäytynyt työväestö⁷. Puhe työväestön erityisestä sivistystarpeesta oli yleistä. Voionmaa tiivisti tämän kolmeen tekijään: 1) sosiaalipoliittiset syyt (henkinen kurjuus), 2) yleinen tarve (työväenliike tarvitsee sivistyksen apua), 3) sekä uuden yhteiskunnallisuuden maailmankatsomuksen tarpeellisuus⁸. Tarkastellulla ajanjaksolla korostui yleisemmin kolme työväen sivistystarpeen erityispiirrettä: liike tarvitsi sivistystä menestyäkseen, työväelle ei ollut sivistystä tarjolla muualla, ja työväen erityinen elämänpiiri ja maailmankatsomus vaativat omaleimaista sivistystä.

Näkemys siitä, että työväestö on sivistyksen ulkopuolella, toistui alusta alkaen. Tässä sivistys määriteltiin mahdollisuuksien mukaan: työläisillä ei ollut mahdollisuuksia sivistyä. Voionmaan mukaan ”taloudellinen riisto” oli saanut aikaan myös ”henkisen riiston”. Vuoden 1921 oppivelvollisuuslaki ei ollut tuonut asiaan muutosta, vaan sivistystarve kohosi alkeisopetusta korkeammalle. Tässä yhteydessä Voionmaa jopa kuvasi sivistyspuutteen ainoaksi syyksi erilliselle työväensivistykselle: ”Jos maassamme olisi olemassa ihanteellinen, kansakunnan kaikkia yhteiskuntakerroksia tasa-arvoisesti käsittävä ja niitä tyydyttävä kansallinen kasvatusjärjestelmä, ei erityistä työväensivistysliikettä ensinnäkään tarvittaisi”¹⁰. Työväen ulkopuolisuus korostui myös 1940–1960-lukujen keskustelussa sivistyksellisestä demokradiasta: kaikki kansanosat, etenkin työväestö, tuli saada tasa-arvoisesti sivistyksen ja kulttuurin piiriin¹¹.

Työväen sivistystyön tuli myös kytkeytyä työväestön arkeen. Rajanveto työväen arkeen kuuluvan ja kuulumattoman välillä oli kuitenkin häilyvää, sillä sivistyksen kertyessä myös yksilön elämänpiiri laajeni.¹²

⁷ Esim. Vehkamäki 1922, 36.

⁸ Voionmaa 1939, 5–6.

⁹ Voionmaa 1922, 6–7.

¹⁰ Voionmaa 1939, 10.

¹¹ Esim. Oittinen 1954.

¹² Esim. TO 3/35, 49, (Olemmeko oikeutettuja puhumaan työväen sivistysliikkeestä); TO 7/1932, 121–122, (Yleissivistys – työväen sivistys).

Suuntautuminen työväestöön toi sivistystyölle 1930-luvun lopulla lisänimen *omaehtoinen*, joka määriteltiin seuraavasti:

*Työväen omaehtoinen sivistystyö pitää lähtökohtanaan sitä ajatusta, että ne olosuhteet, joissa työläiset ovat olleet ja edelleen ovat, ja se yhteistoiminta, jota he ovat työväenliikkeen monipuolisissa toiminnoissa ja tehtävissä suorittaneet, ovat luoneet heille ominaisen henkisen ilmapiirin ja erikoisia sivistystarpeita.*¹³

Ajatus toisti aiempaa visiota työväensivistyksen erityisyydestä. Omaehtoisuus piti pintansa sivistystyön etuliitteenä koko tarkastellun ajanjakson lopun ajan.

Nähtiinkö omaehtoinen työväen sivistystyö erillisenä muusta sivistyksestä ja kulttuurista? – Pääasiassa ei. Yleisesti ottaen työväensivistys nähtiin kiinteänä osana niin kutsuttua kansallista sivistystä, vaikkakin sen asemaa haluttiin parantaa. Muitakin näkemyksiä oli, etenkin sen osalta, oliko olemassa täysin erillinen työväenkulttuuri. Työväenkulttuurin erillisyyttä pitivät *Työläisopiskelijassa* esillä etenkin Sylvi-Kyllikki Kilpi ja Into Kallio 1930–1950-luvuilla¹⁴. Kilven ja Kallion kirjoitukset erosivat kuitenkin yleisestä linjasta: Voionmaan, Oittisen, Arvi Hautamäen ja Yrjö Kallisen ylläpitämä näkemys kulttuurin ja sivistyksen yhteydestä hallitsi alaa¹⁵.

Yhteiskunnallisuuden ja omaehtoisuuden rinnalla korostui sivistystyön tieteellisyys ja totuus. Sivistystyön korostettiin olevan dogmeista ja propagandasta vapaata, kriittisen itsenäisen ajattelun viljelyä. Tieteellisyys ja totuus kytkettiin myös ajatuksiin objektiiv-

¹³ Hautamäki 1939, 100.

¹⁴ TO 8/43, 222–223, (Kallio: Aatteellinen juhlatoiminta työväenliikkeessä); TO 3/1933; 33–35, (Kilpi: Proletaarisivistys); TO 1/49, 16–17, (Kallio: Ajatuksia työväen nykyisestä kulttuuritoiminnasta); myös esim. TO 6/47, 141–142, (Nummelin: Mietteitä sivistyksestä).

¹⁵ Esim. TO 4/43, 106–108, (Kallinen: Työväenliikkeen kulttuuriohjelman suuntaviivoja osa I); TO 5/43, 113, (Kallinen: Työväenliikkeen kulttuuriohjelman suuntaviivoja osa II); TO 1/1929, 1, (Miksi työväki pyrki sivistykseen); TO 8/34, 129, (Työväen omatoiminen sivistystyö ja kansamme sivistyksellinen yhteisyys); TO 6/1929, 104–105 (Voionmaa: Työväen Sivistysliitto ja sen sija Suomen työväenliikkeessä); Oittinen 1939, 59.

suudesta ja puolueettomuudesta.¹⁶ Näkemykset eivät kuitenkaan peittäneet alleen vaatimuksia sivistystyön ja työväen arjen liitosta. Voionmaa totesikin elämän olevan työväelle ”läheisempi asia kuin tiede. - - Totuuteen pyrkivällä tieteellä ei voida korvata elämän tarpeita ja pyrkimyksiä.”¹⁷

Lisäksi työväen sivistystyölle oli ominaista itseopiskelun painottaminen. Tämä oli keskeinen piirre opintotyötä alusta alkaen. Se kopiointiin muualta, pääasiassa Ruotsista, mutta myös esimerkiksi Deweyn teorioista. Itseopiskelun kulmakiveksi muotoutui Ruotsin mallin mukaisesti opintopiiri, jossa opiskelu toteutettiin pienryhmässä lukien, keskustellen ja pohtien. Keskeistä oli, että opintopiirin opintojohtaja oli käytännön asioista vastaava opintopiirin tavallinen jäsen, ja opiskelu ja keskustelu käytiin tasa-arvoisesti ilman auktoriteettia tai varsinaista opettajaa. Jenny Jansson on kuvannut Ruotsin osalta, kuinka juuri opintopiirimuotoinen opiskelu teki työväen sivistystyöstä erityisen tehokasta työväen jaetun identiteetin kehitykselle (Jansson 2016, 55, 63). Itseopiskelu myös määritteli sivistystä. Esimerkiksi Voionmaa kritisoi kouluja siitä, että niissä vain ”istutettiin” oppilaisiin tietoja, ja ”tietojen anniskelu” jäi pääasiaksi. Sen sijaan sivistystyön tavoitteena oli ”korkeampi tiedon aste - - perusteltu ja ymmärretty tieto”.¹⁸ Ajan kuluessa työväen sivistystyön tekniikoista oltiin hyvin ylpeitä. Hautamäen mukaan ”Onpa esitetty sellainenkin ajatus, että työväenliike ja sen piirissä suoritettu sivistystyö on ratkaisevasti vaikuttanut eräiden nykyaikaiselle kansansivistystyölle oleellisten periaatteiden muodostumisen”¹⁹.

Työväen sivistystyö ei näin ollen ollut vain harrastusta tai koulutusvajeen paikkaamista: se oli osa työväenliikettä ja sen ideologiaa.

¹⁶ TO 2/44, 44–47, 71, (Oittinen: Uusi henki – uusi maailma); TO 11/1928, 1–2, (Työväen omatoimisen sivistystyön puolueettomuus); TO 2/44; 25–26, (Oittinen: Sivistystyö vaaliaikana); TO 4/51, 67, (Tieteellinen totuus sivistystyömme tavoitteena); Voionmaa 1939; Hautamäki 1939; Hautamäki 1954, 119–122; TO 8/57, 199–200, (Hautamäki: Tieteenomaisuus sivistystyömme eräänä tavoitteena).

¹⁷ Voionmaa 1939, 8–9.

¹⁸ Voionmaa 1939, 6.

¹⁹ Hautamäki 1939, 100–101.

Tämä ei kuitenkaan merkinnyt poliittisuuden painotusta opetuksessa: keskeistä oli se, mitä sivistystyöllä oli tarkoitus saavuttaa. Tämä oli sivistyskäsityksen erityispiirre, sillä itse sivistyksen määritelmät noudattivat varsin perinteistä linjaa.

Korkeimman mahdollisen jäljillä: sivistyksen määrittelyä

Työväen sivistystyön aspekteja kuvattiin yksimielisesti, kuten edellä on esitetty. Sen sijaan aineistoissa esiintyvät suorat sivistyksen määritelmät ovat vaihtelevia ja usein abstrakteja alusta alkaen. Esimerkiksi Voionmaa määritteli vuonna 1922 sivistyksen elementtien olevan ”äly ja tieto, tunne ja siveys”²⁰. Ursin puolestaan määritteli sivistyksen merkitsevän uhrautuvaa työskentelyä ihmiskunnan enemmistön hyväksi²¹.

Vaikka sivistyksestä puhuttiin paljon, läheskään aina käsitettä ei määritellyt. Lähinnä alkuvaiheessa, etenkin 1920–1930-luvulla, useampi kirjoittaja kuitenkin avasi ajatuksiaan käsitteestä *Työläisopiskelijan* sivuilla. Esimerkiksi vuonna 1928 julkaistiin artikkeli ”Kuinka näyttäisin sivistyneeltä?”. Avaimena sivistykseen nähtiin käytöstavat, siisteys ja kohteliaisuus. Myös muotia tuli seurata, sillä ”se on kuin uuden ajan merkki työväelle vapautta ja ihmisarvoa kohti”. ”Kasvojenilmeiden” tuli ilmaista arvokkuutta, ja sivistystä oli myös se, mitä suustaan päästeli: ei sopinut ”puhua mitä tahansa”. Tavoitteena oli kirjakieli – ”vieläpä täytyy opetella puhumaan johdonmukaisesti ja miellyttävästi; sillä kuinka voimme muuten ottaa osaa keskusteluihin, jollemme osaa sanojamme sovittaa”²². Huoliteltu kieliasu nousi esiin myös esimerkiksi 1940-luvun Kielikerho-palstalla. Käytöstavat kuuluivat sivistykseen vielä myöhemminkin: kuvaavaa on, kuinka 1960-luvulla Hautamäki näki sivistyksen lisääntymisen merkkinä ”ei saa sylkeä lattialle” -kilpien katoamisen julkisilta paikoilta²³.

²⁰ Voionmaa 1922, 6.

²¹ Ursin 1922a, 17.

²² TO 4/1928, 9, (J.H.V: Kuinka näyttäisin sivistyneeltä).

²³ TO 4/63, 117, (Hautamäki: Lisääntykö sivistys elintason myötä).

Sivistys oli sekä sisäinen että ulkoinen asia. Esimerkiksi vuonna 1935 *Työläisopiskelijassa* sivistyneelle ihmiselle asetettiin seuraavat ominaisuudet: 1) kunnioittaa tietoa, 2) ajattelee ja pyrkii ajattelemaan johdonmukaisesti sekä taito itsenäiseen harkintaan, 3) harrastaa itse-tutkiskelua ja itsearvostelua, 4) toisten huomiointi, 5) luo ja edistää kauneutta, henkinen ja fyysinen puhtaus ja terveys, 6) harrastus hyödylliseen lukemiseen sekä 7) vaatimattomuus.²⁴ Sivistys oli myös taloudellinen kysymys. Esimerkiksi TSL:n opintoneuvoja Paavo Niemi määritteli sivistyksen jalostumiseksi: ”Ei riitä sivistymisen määrittelyyn se, että joku olisi tietorikas ja taitava. – Silloin on saavutettu vasta valistuksen aste. - - Tietoihin ja taitoihin on vielä lisättävä se, että hän on sisäisesti ja ulkonaisesti muuttunut, jalostunut.” ”Sivistynyt” asunto ja ravinto sekä mahdollisuus matkailuun olivat Niemen mukaan lähtövaatimukset muutokselle.²⁵

Sivistystä oli myös lukeneisuus. TSL:n julkaisuissa oli paljon ohjeita siitä, mitä työläisten kannattaa lukea. Vaatimukset eivät olleet matalat. Esimerkiksi Ursin opasti vuonna 1922 työläislukijoita seuraavasti: Ensin piti lukea ”maailmankirjallisuuden parhaita romaaneita”, Goethea, Dickensia, Sandinia, Zolaa ja Tolstoita. Rakkausromaanekin sai lukea, mutta ”yksilölliseen rakkauteen” keskittyvät kirjat eivät olleet ”kovin kehittäviä”. Sitten tuli siirtyä ”suurmiesten elämäkertoihin”. Seuraavaksi vuoroon tulivat maantieteelliset, historialliset ja luonnontieteelliset esitykset. Ja lopuksi voi käydä käsiksi ”vaikeimpiin tieteisiin”. Ursin korosti, että kirjojen tuli olla mallikelpoisia tyyliään, jotta lukija kehittyisi vastaanottajasta ”aktiiviseksi tietojen antajaksi”.²⁶

Myös *Työläisopiskelijassa* jaettiin lukuohjeita. Lehti sisälsi 1950-luvulle saakka kirjallisuuspalstan, jossa esiteltiin luettavaksi suositeltavaa kirjallisuutta. Niin kutsuttu työväenkirjallisuus sai paljon palstatilaa, mutta yleisesti teoskirjo vaihteli tieteellisistä teoksista kaunokirjallisuuden klassikkoihin. Tutkimuskirjoissa korostuivat yhteiskunnalliset

²⁴ TO 8/1935, 117–118, (Sivistyksestä ja sivistyneisyydestä).

²⁵ TO 8/37, 152, (Niemi: Ei sivistymistä ilman leipää).

²⁶ Ursin 1922b, 51–53, 55.

ja humanistiset tieteet, mutta myös luonnontieteitä pidettiin esillä²⁷. Kaunokirjallisuuden osalta klassikoiden lisäksi uusintakin kirjallisuutta esiteltiin ja suositeltiin, mutta 1930-luvulta alkaen sivistykseen kuuluvan ja siihen kuulumattoman kirjallisuuden eronteko jyrkkeni. Kevyt ”roskakirjallisuus” ja kulttuurin ”rikkaruohot” kirjallisuuden lisäksi television, elokuvan ja radion muodossa torjuttiin jyrkästi.²⁸

Myös itse kirja nähtiin sivistystekijänä. Kirjoilla oli keskeinen asema opetuksen välineenä. Lisäksi kirjat, etenkin kotikirjasto, nousivat arvoonsa sivistyksen merkinä: ”Sellainen koti, olkoon se kuinka ylellinen tahansa, jossa ei ole kodinkirjastoa, todistaa suurta henkistä köyhyyttä”²⁹.

Kirjallisuudella oli myös välineellinen arvonsa: sitä suositeltiin opintokerhoille ensimmäiseksi oppiaineeksi helppona alkuna³⁰.

Kirjallisuuden rinnalla myös muut taiteet olivat tärkeitä sivistyksen kannalta. Teatteri ja musiikki nähtiin kirjallisuuden rinnalla työväenliikkeelle perinteisenä taidemuotona³¹ (ks. myös Seppälä 2007; Kurkela 1989). Kuvataidetta alettiin näiden rinnalla edistää aktiivisesti 1940-luvun lopulta alkaen: sitä tuli harrastaa, ja kuvataidetta tuli tuoda esille työväestön arkeen.³² Tämä oli osa työväen murtautumista

²⁷ Ks. esim. TO 2/53, 27–28, (Luonnontiede työväen sivistystyössä).

²⁸ Esim. TO 7/39, 148–150, (Uhkaava henkinen vaara); TO 2/55, 31–32, (Rikkaruohoja); TO 2/55, 38–39, (Mäkinen: Elokuvan vaikutus katsojaan).

²⁹ TO 1/45, 12–14, (Siippainen: Lainakirjasto – itseopiskelijan kotiopettaja); TO 5/48, 99–102, (Ellilä: Kodin kirjasto); Kilpinen, 1939.

³⁰ Esim. TO 6/61, 104–105, (Aaltonen: Miten ja miksi luemme kaunokirjallisuutta I); TO 7/61, 140–141, (Aaltonen: Miten ja miksi luemme kaunokirjallisuutta II); TO 4/34, 54, (Opintokerhojen ainevalinta); TO 4/35, 53, (Mitä nyt ryhdymme opiskelemaan); TO 3/51, 43–45, (Bondstam: Kaunokirjallisuus ja me); TO 8/62, 226–227, 230, (Kirjallisuus kasvattajana). Ks. myös Ursin 1922b, 53.

³¹ Esim. Oittinen 1939, 59.

³² Esim. TO 5/48, 97–98, (Kuvaamataiteiden harrastusten tukeminen); TO 4/59, 71, (Kuvataiteiden harrastuksen elvyttäminen); TO 2/52, (Saarikiivi: Kuvataide ja työväki); TO 3/33, 58–59, (Kuvataide omaksemme); TO 7/47, 153–155, (Hyvää taidetta koteihin ja kokoussaleihin); TO 7/47, 173, (Pusa: Taide sosiaalisena tekijänä); TO 7/47, 174, (Kallio: Työläisopiskelija yrittää syventyä taiteeseen); TO 3/45, 63–64, (Taide ja työväki).

sivistyksen ja kulttuurin piiriin. Sivistyksen osasiksi kuvattiin myös matkailuharrastus, sekä etenkin alkuvaiheessa myös työväen juhla-kulttuuri³³.

Sivistys määriteltiin myös hyväksi elämäksi. Sivistystyön piirissä viljeltiin sanontaa, jonka mukaan ihminen ei elä ainoastaan leivästä³⁴. Sivistyksen kuvattiin olevan ”yksi arvokkaimmista elämän arvoista”³⁵ – ”Vasta henkinen kulttuurielämä ja sivistyksen harrastaminen tekevät henkisesti vireän ihmisen elämän elämisen arvoiseksi.”³⁶

Sivistyksellä oli myös arvonsa raskaan työn vastakohtana: taide kuvattiin arkisen elämän ja koneellisen työn vastapainona³⁷. Kun 1940-luvulla alettiin puhua työelämän muutoksesta ja työn mekani-soitumisesta, sivistys ja kulttuuri nostettiin arvoonsa tylsistyttävän työn vastakohtana³⁸.

Toisaalta sivistys ei ollut vain vastapainoa työlle, vaan sitä kuvattiin myös työn tehostajaksi. Ursin oli pitänyt tätä esillä varhain, myös *Työläisopiskelijan* sivuilla: hänen mukaansa sivistyneet työläiset olivat tehokkaampia työntekijöitä³⁹. Oittinen oli samoilla linjoilla yhä 1960-luvulla, jolloin hän esitti, että ”ihmisten tieto, taito ja yleinen henkinen kypsyys vaikuttavat ratkaisevalla tavalla heidän työpanokseensa”⁴⁰.

Näin ollen se, mitä nähtiin sivistyksenä, oli hyvin monipuolista. Erilaisten sivistyksen määritelmien yhteinen piirre oli, että sivistys nähtiin kehityksen ja edistyksen tuomana mahdollisuutena, eräänlaisena hyvinvointina, jota tuli levittää. Samalla sivistyksen määritelmät eivät eronneet traditionaalisesta yläluokkaisesta sivistyksestä. Tämä

³³ Esim. Louhikko 1939, 225–231; TO 5/39, 107–108, (Railo: Matkailun sivistyksellinen merkitys); TO 8/62, 240–241, (Railo: Matkailu ja kansansivistystyö).

³⁴ Esim. Voionmaa 1922, 7.

³⁵ TO 1/1929, 1, (Miksi työväki pyrkii sivistykseen).

³⁶ TO 9/1931, 157, (Sivistystyömme yksilöllisiä näkökulmia).

³⁷ TO 9/1931, 154–155, lainaus 155, (Voionmaa: Suomen työväen henkinen nousu).

³⁸ Esim. Oittinen 1939.

³⁹ TO 9/1929, 189–191, (Ursin: Sivistyksen merkityksestä ihmiselle).

⁴⁰ TO 8/62, 231, (Oittinen: Tiedon merkitys nykyaikana); ks. myös Esim. TO 9–10/66, 254–257, (Laurila: Työväenliikkeen taidepolitiikka).

noudatti pääasiallisesti kansainvälistä visiota työväenliikkeen historiallisesta tehtävästä: työväenluokka oli nouseva hallitsevaksi luokaksi, ja sen tuli omaksua historiaan vaipuvasta kapitalistisesta kulttuurista sen parhaat osat.

Toisaalta suomalainen työväensivistys ja sosiaalidemokraattinen sivistyspolitiikka erosivat useista muista siinä, että siinä ei rajattu ulkopuolelle työväestölle tarpeetonta sivistyksen määrää tai laatua. Esimerkiksi Iso-Britanniassa, jossa niin ikään harjoitettiin ahkerasti työväensivistystä, painopiste oli käytännöllisissä taidoissa: työväen sivistystyön tehtävä oli kouluttaa työväestöä uudeksi virkamiesten sukupolveksi, ja työväensivistys rajautui tässä tehtävässä tarpeellisiin taitoihin (esim. Jansson 2016). TSL otti mallia Ruotsista, mutta myös ruotsalaisessa sosiaalidemokraattisessa keskustelussa käytiin puoluekokoustasolla asti väittelyä työläisille tarpeellisesta ja tarpeettomasta tiedosta: osa näki, että liika teoreettinen opiskelu oli työväestölle ajanhukkaa. Suomessa vastaavaa keskustelua tai rajanvetoa ei ollut: sivistystyössä tavoiteltiin tähtiä. Itse sivistettävien työläisten riveissä tätä tavoitetta ei ehkä aina kannatettu, mutta se on jo kokonaan toinen kysymys.

Sivistyskäsitteiden ajankohtaisuus

Sivistyksen aspektit ja määritelmät muodostuivat vakiintuneiksi edellä esiteltyjen 1920–1930-lukujen sivistyskeskustelujen myötä. Suoran sivistyspuheen lisäksi tarkasteltavan ajanjakson aikana sivistys kytkettiin tapahtuvaan kehitykseen ja yhteiskunnallisiin ilmiöihin eri tavoin. TS-L:n keskusteluissa ja puheissa sivistys oli aina ajankohtainen kysymys. Se kytkeytyi eri tavoin sekä tulevaisuuteen, menneeseen että nykyisyyteen.

Sivistyksen ajankohtaisuus näkyy muun muassa siinä, kuinka sivistyksellä oli halki tarkastellun ajanjakson suuri merkitys ”juuri nyt”. Alkuun tämä näkyi siinä, kuinka ”nykypäivänä” opiskelu oli välttämätöntä, ja ”nykyisin” pelkkä elämäkoulun käyminen ei ollut riittävää: yhteiskunta oli muuttumassa ja koulutuksen tai sivistyksen merkitys kasvamassa, ja työväestön haluttiin pysyvän kehityksessä mukana⁴¹. Koko

⁴¹ Esim. TO 4/33, 49, (Opiskelun merkitys kokemusten kartuttajana); TO 2/33, 17, (Kasvatuskysymysten opiskelun tarpeellisuudesta).

ajanjakson ajan ”nykyhetken” kannalta myös demokratian kehitys oli avainasemassa: ”nykyään” työläisetkin oli tuotu yhteiskunnallisen vallan kahvaan, mikä sekin asetti uusia vaatimuksia työväestön sivistystasolle⁴².

Nykyhetki oli tärkeä myös tulevaisuuden kannalta: sivistystyö oli myös valmistautumista tulevaan ja työväenliikkeelle odotettuun valta-asemaan. Tämä valta-asema ei ollut ainoastaan poliittinen, vaan kattoi myös kulttuurin kentän.⁴³ Työväestön nousun lisäksi sivistys oli myös kansakunnan ja ihmiskunnan kehityksen avain⁴⁴ – siis mitä suurimmassa määrin tulevaisuuden käsite. Toinen maailmansota ravisutti hetkellisesti tätä sivistysuskoa: sivistyksen nousun oli pitänyt johtaa rauhaan, mutta tässä ei ollut onnistuttu. Etenkin Yrjö Kallinen piti asiaa esillä useissa sodanjälkeisissä kirjoituksissa.

Sivistyskäsite ei kuitenkaan kytkeytynyt vain nykyiseen ja tulevaisuuteen, vaan myös menneeseen ja sitä kautta myös sivistysliikkeen omiin historiakäsityksiin. Suhde menneisyyteen muuttui tarkastellun ajanjakson edetessä. Siinä missä alkuun menneisyys oli merkinnyt valistusajattelun hengessä sivistyksen puutetta ja pimeyttä, alettiin siinä ajanjakson edetessä nähdä sivistystyön saavutuksia. Esimerkiksi demokratian nousu Suomessa esitettiin 1940-luvulta alkaen kansansivistyksen ja työväen sivistystyön ansioksi⁴⁵. Samalla sivistystyö nähtiin kasvavassa määrin työväenliikkeen menestystekijänä. Esimerkiksi Voionmaan mukaan juuri sivistyksen avulla työväenliike oli mennyt eteenpäin ja sivistyksen tuella se tulisi myös jatkossa menestymään⁴⁶.

⁴² TO 4/1928, 2–4 (Railo: Työväen omatoimisesta kansansivistystyöstä); Voionmaa 1939, 4; TO 2/44, 44–47, 71, (Oittinen: Uusi henki – uusi maailma); TO 8/62, 224–225, 230, (Kallinen: Poliittisen kasvatuksen tarpeesta).

⁴³ TO 2/36, 17, (Kallio: Työläisen henkisen kehityksen esteet); TO 4/46, 78–79, (Paasio: Tiedon asetta tarvitaan nyt); TO 2/37, 32–32, (Muutamia näkökohtia työväen suhteesta taiteeseen); TO 5/49, 90, (Kallinen: Puolivuosisataistaival).

⁴⁴ Esim. TO 6/39, 127–128, (Nykyhetki ja sivistystyö); TO 9/1929, 189–191, (Ursin: Sivistyksen merkityksestä ihmiselle); TO 1/1933, 1–2, (Lahdenmäki: Työväenliike kulttuuritekijänä).

⁴⁵ Esim. TO 5/42, 141–143, lainaus 143, (Voionmaan puhe Helsingin työväensivistysjärjestön 10v. juhlassa 12.4.42).

⁴⁶ Voionmaa 1939, 5.

Oittinen puolestaan kuvasi työväen historiaa sivistyksen aikaansaaman työväen itsetunnon nousun historiana.⁴⁷

Etenkin sotien jälkeen alettiin myös korostaa työväen sivistystyön asemaa osana kokonaisuutta, jota kutsuttiin suomalaiseksi kansalliseksi sivistykseksi. Tämä näkyi käytännössä myös esimerkiksi lähentymisessä ylioppilaiden kanssa. Sodanjälkeisissä tunnelmissa työväen sivistystyön koettiin vihdoin saavan ansaitsemansa arvon myös työväenliikkeen ulkopuolella.⁴⁸ Yleisesti ottaen TSL:n piirissä alettiin tuohon aikaan hahmottaa työväensivistys aiempaa enemmän osana laajempaa kokonaisuutta. Keskustelu koulutuksen kokonaisjärjestelmästä ja julkisen koulutuksen uudistamisesta nousi 1940-luvulta alkaen keskeiseksi aiheeksi TSL:n aineistoissa.

Tulevaisuuskuvien osalta viimeistään 1940-luvun lopulta alkaen keskeiseksi nousi myös näkemys, jonka mukaan sivistyksellinen kasvu oli pakollista, koska maailma oli muuttumassa. Voionmaa oli pitänyt asiaa esillä jo paljon aiemmin, mutta aiheesta keskusteltiin erittäin aktiivisesti muutama vuosikymmen tämän jälkeen⁴⁹. Vuonna 1964 Työläisopiskelijassa kysyttiin, ”Tajuammeko kasvun vaatimukset”:

⁴⁷ TO 6/41, 161–162, (Oittisen 15.5.1941 pitämä radiopuhe). Myös Oittinen 1954, 51–58. Ks. myös esim. TO 6/46, 113–114, (Kallinen: Työväen sivistystyöstä ennen ja nyt); TO 4/1949, 116–118, (TSL toiminut kolme vuosikymmentä); TO 2/59, 34–36, (Valavaara: Työväen sivistyspyrkimysten monihaaraiset juuret); TO 5–6/62, 132–134, (Salo: Työväenliike on kulttuuripolitiikkaa); TO 2/41, 31–32, (Henkiset voimat ja työväenliikkeen laajentuminen); TO 3/38, 45, (Kallio: Työväen omatoiminen sivistystyö ja yhteiskunta); TO 1/1932, 3–4, (Hakulinen: Sivistys työväenluokan luokkavoimatekijänä); TO 5/49, 89–90, (Kallinen: Puolivuosisataistaival).

⁴⁸ TO 1/42, 12–13, (Aaltonen: Työväenliikkeen osuus nykyhetken kansansivistystyössä); Myös TO 3/46, 44–46, (Ruutu: Työväen sivistys- ja koulupolitiikka); TO 8/40, 115–117, (Ylioppilaat ja työväen sivistysharrastukset); TO 4/46, 74–75, (Kilpi: Työläis- ja ylioppilasnuorison lähentyminen).

⁴⁹ Voionmaa 1922, 7; TO 8–9/55, 195–196; 251–252, (Hautamäki: Ihmisen kasvattaminen); TO 9–10/64, 251–252 (Kairamo: Koulutuskilpailun maailma); TO 1/64, 3–4, (Tajuammeko kasvamisen vaatimukset); TO 7/63, 183, 186–189, (Väinö Linnan puhe Pohjoismaiden kansansivistyskonferenssissa 7.8.1963: Kansalaisten sivistyksestä); TO 9–10/65, 235–236, (Hurri: Jättiläistehtävä).

Jatkuvan ja yleisen kasvamisen tarpeellisuus olisi siis tajuttava selvemmin. Tajuammeko sen? Myönnämmekö itsellemme, että elämän, ympäristön ja maailman muuttuminen on meidän aikanamme niin nopea ja voimakas, että näiden muutosten seuraaminen ja ymmärtäminen tai kannan ottaminen niihin ei käy perustellusti, ellei ole pyrkinyt ottamaan tästä kaikesta perusteellisesti selvää.⁵⁰

Sivistystyö ei ollut enää vain tulevan menestyksen avain, vaan muotoutuvassa koulutusyhteiskunnassa sivistys alettiin hahmottaa ehtona sille, että työväenluokka ja koko kansakunta ylipäättään selviävät tulevaisuudessa. Samalla 1940-luvulta alkaen *Työläisopiskelijassa* aiemmin painottunut sivistyskäsitteen ja työväen sivistystyön käsittely muuttui koulutuspolitiikan esittelyksi ja pohdinnaksi. Tämä kertoo osaltaan siitä, että pelkkä työväensivistystyö ei enää kyennyt vastaamaan ajan vaatimuksiin, vaan tarvitsi rinnalleen aiempaa laajempaa julkista koulutusjärjestelmää.

Työväensivistys ja muut sivistykset

Sivistyksellä on monia etuliitteitä, joista työväensivistys on vain yksi. Myös tarkastelluissa aineistoissa otettiin kantaa työväensivistyksen suhteeseen muun muassa kansansivistykseen, yleissivistykseen, ammattisivistykseen sekä koulusivistykseen.

Yleissivistys ja ammattisivistys nähtiin toistensa parina: yleissivistys oli sivistyneisyyttä, joka ei liittynyt ammatin harjoittamiseen. Kumpikaan näistä ei rajautunut työväen sivistystyön ulkopuolelle: yhteiskunnalliset asiat korostuivat työväen sivistystyössä, mutta kuten edellä on todettu, mitään ”yleissivistävää” ei rajattu toiminnan ulkopuolelle. Samalla työväen sivistystyö ei varsinaisesti antanut tutkintoja tai ammatteja, mutta ei sulkenut käytännön osaamista ulkopuolelleen.

Toisen parin muodostivat kansansivistys ja koulusivistys. Tässä korostui työväen sivistystyön asema osana *vapaata* kansansivistystyötä, joka oli, kuten edellä on kuvattu, työväensivistykselle keskeinen viitekehys. Vapaan kansansivistyksen määritelmässä noudatettiin

⁵⁰ TO 1/64, 3–4, (Tajuammeko kasvamisen vaatimukset).

pitkälti Zachris Castrenin vuoden 1929 komiteamietinnön *Valtio ja vapaa sivistystyö* määritelmää: se oli vapaata, kansalaisjärjestöjen ja kansalaisten sivistystoimintaa, johon valtio puuttui korkeintaan materiaalisen tuen välityksellä. Tämän vastakohtana kouluopetus nähtiin valtion holhouksen alaisena toimintana. Samalla kansakoulu hahmotettiin myös osana kansanopetusta ja -sivistystä.⁵¹ Osana vapaan kansansivistyksen kenttää työväensivistyksellä oli kuitenkin oma erityisyytensä työväen omana tai omaehtoisena sivistyksenä.

Vaikka työväensivistys oli vapaata kansansivistystyötä, ei se kuitenkaan rajannut koulukysymyksiä toimintansa ulkopuolelle. Kuten todettua, työväen sivistysliike piti koulukysymyksiä vahvasti esillä viimeistään 1940-luvulta alkaen. Sivistystarve ei täyttynyt yksinomaan työväensivistyksellä, vaan oli laajempi kysymys. Myös *Työläisopiskelijassa* painopiste vaihtui sotien jälkeen yleisestä sivistyspohdinnasta koulutuspolitiikan analyysiin ja esittelyyn. Myös kansainvälisiä koulutuskeskusteluja seurattiin lehdessä ahkerasti, etenkin Ruotsin osalta. Kaiken kaikkiaan kysymys koulusivistyksestä oli TSL:n piirissä tässä vaiheessa hyvin keskeinen. Voionmaa kirjoittikin jo vuonna 1939 ”kansallisen kasvatuserityisjärjestelmän uudistuksen yhteiskunnallisen oikeamielisyyden hengessä” olevan ”yksi työväen sivistysliikkeen pääpyrkimyksiä”⁵².

Työväen sivistystyön sivistyskäsitys ei rajautunut vaikuttamaan vain työväen sivistystyöhön. Lähteenmäen mukaan Voionmaan asema puolueessa oli rajallinen, ja hänen viestinsä jäi osin valta-, talous- ja työelämäkampailun jalkoihin (Lähteenmäki 2014b 175, 179). Kuitenkin jo Oittisen asema puolueessa oli toinen, sillä 1940-luvulta alkaen sivistys- ja koulutuskysymykset olivat SDP:n politiikan kärkikysymyksiä. Näin ollen TSL:n aineistojen sivistysretoriikka näkyy myös esimerkiksi SDP:n 1940–1960-lukujen sivistyspoliittisissa ohjelmissa. TSL:n tavoin ohjelmissa painottuvat yhteiskunnallisuus, aktiivisuus, yhteiskunnan muuttaminen, temporaalisuus ja elämän rikastuttaminen.⁵³

⁵¹ Esim. TO 9/44, 237–328, (Voionmaa: Kansan sivistämistä, sivistynyt kansa).

⁵² Voionmaa 1939, 11.

⁵³ SDP sivistyspoliittinen ohjelma (1949), SDP lyhyen ajan sivistyspoliittinen ohjelma (1957), SDP kulttuuriohjelma (1963), SDP Uudistuva koulu-ohjelma (1969).

Koulutusjärjestelmä uudistuksen tärkeys ei kuitenkaan nakertanut työväen omaehtoisen sivistystyön merkitystä: sillä oli yhä oma erityinen tehtävänsä. Sivistystyön suhde valtioon hahmotettiin yhä Castrenia noudattaen *vapaana*. Oma vaikutuksensa muutoksilla kuitenkin oli: kansansivistystyö – vapaa kansansivistys ja työväensivistys mukaan lukien – ja koulu hahmotettiin kokonaisuutena, tai kuten Oittinen asian ilmaisi, ne ”kuuluvat sisäisesti yhteen”⁵⁴.

Tässä kokonaisuudessa koulun ja työväensivistyksen uudistuva työnjako hahmottui selkeänä. Oittinen kirjoitti vuoden 1952 *Työläisopiskelijassa*, että siinä missä 50 vuotta sitten vapaa sivistystyö oli ollut koulun puutteiden korjaamista, oli koululaitoksen ”korjaaminen” myös vapaalle kansansivistykselle ratkaisevaa. Uudistuneessa tilanteessa koulun tehtävänä oli ”kaikille kansalaisille välttämättömien yleisten tietojen jakaminen”, sekä esitellä ongelmia ”joita yhteiskunnan piirissä eri elämänaloilla esiintyy”. Koulu ei voinut tarjota ongelmiin yksityiskohtaisia ratkaisuja, sillä ”koulunhan on ennenkaikkea pysyttävä eräänlaisissa hyväksytyissä ratkaisuisa, jotka voivat suurin piirtein tyydyttää yhteiskunnan eri piirejä”. Puolestaan ”Vapaan kansansivistystyön tehtävänä sensijaan tietenkin on jakaa sellaista tietoa, jota koulu ei ole pystynyt antamaan.” Näihin tietoihin kuului tiedot, joita kouluikäisille ei voinut opettaa, uusin tieto, sekä yhteiskunnalliset kiistakysymykset. Keskeistä oli myös se, että uuden koulun tuli kannustaa oppilaita vapaan sivistystyön piiriin.⁵⁵ Myös SDP:n ohjelmissa korostettiin vapaan sivistystyön ja työväensivistyksen merkitystä koulujärjestelmän täydentäjänä.

Näin ollen työväen sivistystyön oli tarkoitus jatkaa entistä ehompaa koulunuudistuksen myötä. Samalla yhteiskunnallinen, tietoon ja totuuteen pohjautuva työväestön omaehtoinen sivistystyö säilytti asemansa työväen sivistysliikkeen keskeisenä työkaluna uudistusvisiois-

⁵⁴ TO 4/52, 72, (Oittinen: Koulu ja vapaa kansansivistystyö).

⁵⁵ Sama, 72–73, lainaukset 72. Ks. myös TO 7/52, 111–112, (Oittinen: Kansansivistystyö on kasvatuksen maailmaa); TO 1/55, 3–4, (Kirjeopiskelun puntarointi); TO 1/57, 2, (Oittinen: Opintokerhotyö kasvatustajien keskuudessa); TO 4/57, 83–84, 87, 97, (Valavaara: Koulu-uudistus ja kansansivistystyö).

sa. Tulevaisuuden näköpiirissä ei ollut kehitystä, jossa koulunuudistus murentaisi työväensivistyksen pohjaa – saati sitten, että työväenluokka kollektiivisubjektina menettäisi merkitystään. Toisin kuitenkin kävi: koulunuudistus vei lopulta ihmiset kauemmas työväen sivistysliikkeen visioista. Yhteiskunnallisen kasvatuksen kysyntä väheni, ja 1970-luvun lopulta alkaen TSL:n toiminnan painopiste muuttui amatillisiksi lyhytkursseiksi.

Lopuksi

Keskustelu kansansivistyksestä ja -valistuksesta tarkastellun ajanjakson alussa sekä uudistuvasta koulusta ajanjakson loppupuolella olivat työväen sivistyskäsitteen kehityksen osalta keskeinen viitekehys. Työväen sivistystyön sivistys-käsite kehittyi sen näkemyksen ympärille, että työväestö ja työväenliike tarvitsevat oman valistusprojektinsa. Työväen sivistystyön erityispiirteiksi ja erotukseksi muusta kansansivistyksestä ja myös koulutuksesta kuvattiin yhteiskunnallisuus, vastaaminen työväen erityiseen sivistystarpeeseen, tieteellisyys ja totuus sekä itseopiskelumuotoinen opetus. Sivistys itsessään määriteltiin varsin perinteiseen tapaan mukaillen traditionaalista kuvaa yläluokkaisesta sivistyksestä. Työväen sivistystyön piirissä keskeistä oli sivistyksellä saavutettava muutos, se, mihin sivistyksellä pyritään, eikä niinkään sivistyksen muoto, määrä tai laatu – vaikka niistäkin toki keskusteltiin.

Valistusprojektin lisäksi sivistystä hahmotettiin suhteessa laajempaan yhteiskunnalliseen kehitykseen ja edistykseen. Halki tarkastellun ajanjakson kehitystä hahmotettiin niin, että se vaati ja myös mahdollisti kasvavan määrän sivistystä myös työväestön riveihin. ”Nykyiset haasteet”, ”nykyajan vaatimukset” ja kehityksen tuomat mahdollisuudet raamittivat sivistys-käsitettä. Tätä keskustelua käytiin jo 1920-luvulla, mutta se korostui ja voimistui ajanjakson edetessä. Sivistys merkitsi myös hyvinvointia ja hyvää elämää. Se oli myös kehityksen kyydissä pysymistä sekä nousua, paitsi yksilöinä, mutta etenkin luokkana. Työläisetkin haluttiin korkeimman mahdollisen sivistyksen piiriin.

Viimeistään 1940-luvulta alkaen TSL oli aktiivisesti mukana kiihdyvässä keskustelussa koulutuksen laajentamisesta. Ajan ja kehityksen vaatimukset ja odotukset sivistyksen ja koulutuksen suhteen olivat laajentuneet niin, ettei niihin vastattu yksinomaan työväensivistyksen keinoin. Samalla työväensivistys nähtiin keskeisenä osana uudistuvaa kokonaisuutta, ja sen tehtävä työväestön erityisen sivistystarpeen tyydyttäjänä säilyi. Keskusteluissa ei hahmotettu laajan yleisen koulutuksen ja työväen omaehtoisen sivistyksen välistä jännitettä. Koulu uudistui, mutta työväen omaehtoisen sivistystyön asema kokonaisuudessa ei kasvanut toivottuihin mittasuhteisiin. Työväen sivistystyön kysyntä laski, ja 1970-luvun lakimuutokset mahdollistivat painopisteen siirtymisen ammatillisiin lyhytkursseihin. Työväen oma valistusprojekti päättyi.

1960–1970-lukujen koulunuudistusta ja koulutusjärjestelmän rakentamista on pidetty myös Suomessa keskeisesti sosiaalidemokraattisena hankkeena ja siten osana hyvinvointivaltion rakentamista. Tasa-arvo sekä sivistys itsearvona on esitetty uudistuksen johdotähtinä. Sivistystyön sivistyskäsityksen avaaminen on laajentanut kuvaa tästä kehityksestä, sillä sivistystyön näkökulmasta katsottuna monet sosiaalidemokraattiset tavoitteet eivät toteutuneet koulunuudistuksessa.

Työväen sivistystyön sivistyskäsitys ei kytkeydy yksinomaan nykykäsitteisiin koulutuksesta ja sivistyksestä sosialisointiin ja uusintamisen välineinä. Sivistyksen yhteiskunnallisuuteen kytkeytyi ajatus yksilön ja yhteiskunnan suhteesta, joka poikkeaa nykynäkökulmista. Sivistyksessä oli kyse paitsi siitä, millaisia yksilöitä yhteiskunta tarvitsee, myös siitä, että yhteiskunnasta tulee sellainen kuin siinä elävät ihmiset sen rakentavat. Sivistys jalosti työläisiä yksilöinä sekä koko työväenluokkaa, minkä ajateltiin jalostavan myös yhteiskuntaa, ja tämä oli poliittinen kysymys. Samalla työväen sivistystyötä harjoitettiin ennen kaikkea edistyksen tähden. Sivistys oli ollut menestyksen tae menneisyydessä, ja sivistys oli keskeinen myös tulevaisuuden suhteen. Kaikki tuli nostaa sivistyksen korkeimmalle mahdolliselle tasolle: ei ainoastaan tulevaisuudessa menestymisen, vaan tulevaisuudessa pärjäämisen ja selviämisen vuoksi.

Lähteet

Alkuperäislähteet

Julkaisemattomat lähteet:

Työväen Sivistysliiton edustajiston kokoukset. CA1–CA7, Työväen Sivistysliitto, Työväen arkisto.

Julkaistut lähteet:

Hautamäki, Arvi 1939. Kokemuksia ja havaintoja työväen omaehtoisesta sivistystyöstä ja sen muodoista. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 100–130.

Hautamäki, Arvi 1954. Työväen Sivistysliiton toimintaperiaatteista ja asemasta työväenliikkeessä. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 83–124.

Louhikko, E.K. 1939. Työläisten matkailusta sivistys- ja kasvatustekijänä. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 225–231.

Oittinen, R.H. 1939. Työläisten vapaa-ajan yhteiskunnallinen ja sivistyksellinen merkitys. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 143–186.

Oittinen, R.H. 1954. Työväenliikkeen kulttuuripoliittiset tavoitteet. Teoksessa Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 49–82.

Suomen Sosialidemokraattisen Puolueen puoluekokouspöytäkirjat 1949, 1957, 1963, 1969.

Työläisopiskelija / Aikamerkki 1928–1970 (9–10 numeroa vuodessa).

Työväen omaehtoinen sivistystyö, 1954. Helsinki, Työväen Sivistysliitto.

Työväen Sivistysliiton toimintakertomukset 1919–1970.

Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto.

Työväen sivistystyö II, 1939. Helsinki, Työväen Sivistysliitto.

Ursin, N.R. 1922a. Miksi pyrimme sivistykseen? Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 14–18.

Ursin, N.R. 1922b. Lukemistaidosta. Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 50–58.

Vehkamäki, J.H. 1922. Työväen Sivistysliiton toimintatavoista. Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 36–49.

Voionmaa, Väinö 1922. Mietteitä työväen sivistysliikkeestä. Teoksessa Työväen sivistystyö I, 1922. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 5–13.

Voionmaa, Väinö 1939. Työväen sivistysliikkeen perusteita. Teoksessa Työväen sivistystyö II, 1939. Helsinki, Työväen Sivistysliitto, 3–16.

Kirjallisuus

- Aaltonen, Rainer & Tuomisto, Jukka (toim.) 1991. Valistus, sivistys, kasvatust: kansanvalistuksesta aikuiskasvatukseen. Kirjastopalvelu: Helsinki.
- Adler, Max 1928. Uusia ihmisiä: ajatuksia sosialistisesta kasvatuksesta. Helsinki: Kansanvalta.
- Ahonen, Sirkka & Rantala, Jukka (toim.) 2001. Nordic lights: Education for nation and civic society in the Nordic countries 1850–2000. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Alapuro, Risto & Stenius, Henrik 1987. Kansanliikkeet loivat kansakunnan. Teoksessa Alapuro, Risto, Liikanen, Ilkka, Kerstin, Smeds & Stenius, Henrik (toim.), Kansa liikkeessä. Helsinki: Kirjayhtymä, 7–49.
- Burman, Anders & Sundgren, Per 2012. Svenska bildningstraditioner. Göteborg: Daidalos.
- Ehrnrooth, Jari 1992. Sanan vallassa, vihan voimalla: sosialistiset vallankumoukset ja niiden vaikutus Suomen työväenliikkeessä 1905–1914. Helsinki: Suomen Historiallinen Seura.
- Gustavsson, Bernt 1991. Bildningens väg: Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930. Tukholma: Wahlström & Widstrand.
- Hakoniemi, Elina 2017. Työläiset ja kansalaiset matkalla peruskouluun: työläisen ja kansalaisen käsitehistoriaa sosiaalidemokraattisessa koulutuspolitiikassa ja -toiminnassa n. 1890–1970. Työväentutkimus 2017, 14–21.
- Jansson, Jenny 2012. Manufacturing consensus: The making of the Swedish reformist working class. Uppsala: Acta Universitatis Upsaliensis.
- Jansson, Jenny 2016. Class Formation in Sweden and Britain: Educating workers. International labor and working class history. Cambridge, vol 90, 52–69.
- Laginder, Anne-Marie, Nordvall, Henrik, Crowther, Jim (toim.) 2013: Popular education, power and democracy: Swedish experiences and contributions. Leicester: NIACE.
- Lähtenmäki, Maria 2014a. Väinö Voionmaa: puolue- ja geopolitiikko. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Lähtenmäki, Maria 2014b. Holhotuista vapaiksi. Väinö Voionmaa työväestön sivistysliikkeen rakentajana. Teoksessa Kantasalmi, Kari & Nest, Mauri (toim.), Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita: Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin. Tampere: Tampereen yliopistopaino, 161–180.
- Kalela, Jorma 1978. Työväen Sivistysliitto 1919–1979, tutkimussuunnitelma. Helsinki: Helsingin yliopisto.

- Kantasalmi, Kari 2004. Kansan Sivistystyön Liitto: Toimintalinjoja ja refleksiivisyyden pulmia. Teoksessa Kantasalmi, Kari ym. (toim.), Sivistystyön itseymmärrys: Tekstejä järjestöllisestä sivistystyöstä. Helsinki: Kansan Sivistystyön Liitto, 7–71.
- Kantasalmi, Kari 2011. Vapaa sivistystyö aatteellis-poliittisissa järjestöissä. Teoksessa Heikkinen, Anja & Leino-Kaukiainen, Pirkko (toim.), Valistus ja koulunpenkki: Kasvatus ja koulutus Suomessa 1860-luvulta 1960-luvulle. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Kantasalmi, Kari & Nest, Mauri (toim.), Valistajia, sivistäjiä, poliitikkoja ja asiantuntijoita: Näkökulmia aikuiskasvatuksen kentän vaikuttajiin. Tampere: Tampereen yliopistopaino.
- Kokko, Heikki 2010. Sivistyksen varhaista käsitehistoriaa. *Kasvatus & Aika* 4 (4), 2010, 7–23.
- Koselleck, Reinhart 2002. *The practice of conceptual history: timing history, spacing concepts*. Stanford: Stanford University Press.
- Koselleck, Reinhart 2004 [1979]. *Futures past: On the semantics of historical time*. New York: Columbia University Press.
- Kurkela, Vesa 1989. Musiikkifolklorismi & järjestökulttuuri: Kansanmusiikin ideologinen ja taiteellinen hyödyntäminen suomalaisissa musiikki- ja nuorisjärjestöissä. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Niemelä, Seppo 2011. Sivistyminen: sivistystarve, -pedagogiikka ja -politiikka pohjoismaisessa kansansivistystraditiossa. Helsinki / Kuopio: Kansanvalistusseura / Snellman-instituutti.
- Rajavuori, Anna 2017. Esityksen politiikka: sosialistinen agitaatio keskisuomalaisella maaseudulla 1906–1908. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Saaritsa, Sakari & Selin, Sinikka (toim.) 2016. *Työväki ja sivistys*. Helsinki: Työväen historian ja perinteen tutkimuksen seura.
- Seppälä, Mikko-Olavi 2007. Teatteri liikkeessä: Työväenteatterit Suomen teatterikentällä ja työväenliikkeessä kaksiteatterijärjestelmän syntyyn asti vuonna 1922. Helsinki: Helsingin yliopisto.
- Siljander, Pauli (toim.) 2000. *Kasvatus ja sivistys*. Helsinki: Gaudeamus 2000.
- Soikkanen, Hannu 1961. Sosialismin tulo Suomeen: ensimmäisiin yksikamarisen eduskunnan vaaleihin asti. Turku: Turun yliopisto.
- Sundgren, Per 2007. *Kulturen och arbetarrörelsens kulturpolitiska strävanden från August Palm till Tage Erlander*. Tukholma: Carlsson 2007.

